

Γλωσσική σύγκρουση ή/και συνέργεια; (σχέσεις ελληνικής και αλβανικής, 1814-1914)

Doris Kyriazis

Université Aristote de Thessalonique, Grèce
kyrdoris@lit.auth.gr

Conflit ou/et synergie linguistique ? (Relations entre le grec et l'albanais, 1814-1914)

Résumé

Le parcours pour construire les états-nations aux Balkans qui signifiait, inévitablement, la délimitation des territoires, fut accompagné par des « polémiques » sur le plan linguistique. L'autre langue devient, d'ores et déjà l'autre nation. Tracer les frontières linguistiques ne fut jamais une affaire facile et cela est confirmé non seulement par tout ce qui s'est passé dans cette région au 19e siècle, mais aussi, par la fragmentation territoriale et linguistique plus récente, après 1990, de l'ex-Yougoslavie. Cet exposé, le précurseur d'une étude plus élargie, met l'accent sur des textes des érudits parlant le grec originaire des nations avoisinantes, et plus particulièrement, sur le paradigme albanais qui, souvent, évolue en parallèle avec les Balkans. Le matériel recueilli couvre un siècle, exactement, (1814-1914) et provient de témoignages authentiques - documents dont l'étude pose une série de questions et problématiques. Pour des raisons pratiques, nous allons diviser cette période en trois phases, la phase *pré-nationale*, la phase *nationale* et la phase *transitoire intermédiaire*; il faut noter que leurs limites ne sont pas clairement définies ni coïncident avec les phases respectives d'autres langues des Balkans.

Mots-clés : conflits linguistiques, synergies linguistiques aux Balkans

Language conflict or/and complicity? (relations between Greek and Albanian, 1814-1914)

Abstract

The progress towards the foundation of the Balkan nation states, which inevitably spurred territorial delimitation, was also accompanied by 'battles' in the linguistic field. The notion of the 'other' in linguistic terms now reflects the idea of belonging to another nation. The events that shaped the history of the Balkan region in the 19th century as well as the linguistic and territorial disintegration of former Yugoslavia in the 90s prove that the determination of linguistic boundaries was a work driven by conflicting dynamics. This paper, as a precursor to a broader study, concentrates on texts written by Greek educated scholars from neighboring nations

of Greece. More precisely, the research focuses on the Albanian paradigm which often follows a parallel trajectory with the rest of the Balkans. The material under examination covers the period of a 100 years (1814-1914) and comes from original testimonies-documents, the study of which triggers a series of questions and issues. For practical purposes, the period will be divided in the following three phases: *the pre-national*, *the national* and *the transitional intermediate*. It should be noted that the limits of these phases are not clearly defined and they don't necessarily coincide with the respective phases for the rest of the Balkan languages.

Keywords: linguistic conflicts and linguistic synergies in the Balkans

Εισαγωγή

Η εικόνα του γλωσσικά άλλου στα Βαλκάνια διαμορφώνεται σε συνάρτηση με τις ιστορικές συνθήκες (βλ. προ-εθνικά και εθνικά Βαλκάνια) και αντικατοπτρίζεται σε διάφορα γραπτά κείμενα, αλλά και στον προφορικό λόγο των απλών ανθρώπων (βλ. Κοντοσόπουλος, 2004, Tellalova, 1996, κ.ά.). Τον γλωσσικά άλλο Βαλκάνιο θα τον βρούμε και σε χιουμοριστικά κείμενα, είτε πρόκειται για αλλόγλωσσες διαλέκτους (βλ. εφημ. Ιωαννίνων «Καραβίδα», 1873)¹ είτε για διαλέκτους και ιδιώματα της ίδιας, κατά βάση, γλώσσας (βλ. «Η Βαβυλωνία» του Δ. Βυζαντίου, 1836)².

Το ζήτημα με τον γλωσσικά άλλο περιπλέκεται όταν μιλάμε για πολύγλωσσα άτομα και πολύγλωσσες κοινωνίες, όπως ήταν σε πολλές περιπτώσεις εκείνες της προεθνικής φάσης των Βαλκανίων (Mazower, 2002: 102-103). Πώς ορίζεται όμως ο γλωσσικά άλλος, όταν ένα άτομο ή μια κοινότητα μιλάει πολλές γλώσσες; Υπάρχει γλωσσικά άλλος εντός ενός δι-/πολύγλωσσου ατόμου; Διατηρεί ο όρος αυτός το ίδιο ειδικό βάρος διαχρονικά;

Αναφερόμενη στην αυτοκρατορία των Αψβούργων, η Στασινοπούλου (2005: 17) παρατηρεί ότι «Ο συνδυασμός δύο ή και περισσότερων γλωσσών αποτελούσε πραγματικότητα, τουλάχιστον στις πόλεις της τεράστιας επικράτειας, ενώ παντού βέβαια υπήρχε και η παράλληλη χρήση πολλών διαλέκτων και κοινωνιολέκτων μέσα σε μια γλώσσα, φαινόμενο πολύ πιο έντονο πριν την κανονικοποίηση των ευρωπαϊκών εθνικών γλωσσών». Παρόμοιες καταστάσεις εντοπίζονται και στο πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας

Οι επιμέρους κοινές της Βαλκανικής, που κατά κανόνα βασίστηκαν και διαμορφώθηκαν πάνω στη λαϊκή γλώσσα, αναδείχτηκαν σε εθνικές γλώσσες μέσα από τη διαπάλη με δυνάμεις και παράγοντες που παρεμπόδιζαν τη διαδικασία αυτή.

Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι η ίδρυση των εθνικών κρατών (nation states) ως απόρροια της διάλυσης των πολυεθνικών αυτοκρατοριών, όπως ήταν η Αυστροουγγρική και η Οθωμανική, συνοδεύτηκε από τη μεταβολή της

χρηστικής/ λειτουργικής πολυγλωσσίας σε συμβολική/κατασκευαστική ταυτοτήτων μονογλωσσία³. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι τα πολύγλωσσα άτομα μετατράπηκαν απότομα σε μονόγλωσσα. Σημαίνει ότι άλλαξαν οι συσχετισμοί και οι συμβολισμοί των γλωσσών. Για το λόγο αυτό, οι διεργασίες εθνικής και κρατικής συγκρότησης καθώς και της διαμόρφωσης ταυτοτήτων στα Βαλκάνια του 19^{ου} αιώνα είναι ανάγκη να εξετάζονται σε όλες τις, συχνά αντιφατικές, εκφάνσεις τους.

Η πορεία προς την ίδρυση εθνικών κρατών στα Βαλκάνια, που συνεπαγόταν αναπόφευκτα και την εδαφική οριοθέτησή τους, συνοδεύτηκε και από «μάχες» στο γλωσσικό πεδίο. Ο γλωσσικός άλλος γίνεται πλέον και εθνικά άλλος. Η χάραξη γλωσσικών συνόρων δεν ήταν εύκολη υπόθεση κι αυτό επιβεβαιώνεται όχι μόνο από τα όσα συνέβησαν στην περιοχή αυτή κατά τον 19^ο αιώνα αλλά κι από την πρόσφατη, μετά το 1990, εποχή, με τον εδαφικό και γλωσσικό κατακερματισμό της πρώην Γιουγκοσλαβίας (Bugarski, 2011).

Στην εργασία αυτή, πρόδρομη μορφή μιας ευρύτερης μελέτης, εστιάζω σε κείμενα ελληνομαθών λογίων από τις γειτονικές με τους Έλληνες εθνότητες, και ειδικότερα στο αλβανικό παράδειγμα, το οποίο κινείται συχνά σε παράλληλη πορεία με άλλα βαλκανικά⁴. Το συγκεντρωμένο υλικό καλύπτει έναν ακριβώς αιώνα (1814-1914) και προέρχεται από αυθεντικές μαρτυρίες-ντοκουμέντα, η μελέτη των οποίων εγείρει μια σειρά από ερωτήματα και ζητήματα.

Για λόγους πρακτικούς θα διαιρέσουμε την περίοδο αυτή σε τρεις φάσεις, την προ-εθνική, την εθνική και την ενδιάμεση μεταβατική, με την επισήμανση ότι τα όριά τους δεν είναι σαφώς προσδιορισμένα, ούτε και συμπίπτουν με τις αντίστοιχες φάσεις άλλων γλωσσών της Βαλκανικής⁵.

Προ-εθνική φάση⁶

Όταν, στα μέσα της δεύτερης δεκαετίας του 19^{ου} αι., ο ιατρός και λόγιος Ε. Μεξικός⁷ έγραφε μια γραμματική της αλβανικής, που σήμερα θεωρείται χαμένη (Lloshi, 2012: 44), δεν γνωρίζουμε αν το βιβλίο του αυτό συνοδευόταν από πρόλογο παρόμοιο με εκείνον της Μακεδονοβλαχικής Γραμματικής του Μιχαήλ Μποϊατζή (1813). Στον πρόλογο του Μποϊατζή είναι ξεκάθαρη η αντίδραση προς τους απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς ελλήνων λογίων (Ν. Δούκας) σχετικά με τις γλώσσες άλλων εθνοτικών ομάδων της Βαλκανικής, όπως οι Βλάχοι. Οι αρχαϊστές της εποχής (Βλ. Δούκα) είναι κατά κανόνα απορριπτικοί σε σχέση με τις γλώσσες αυτές, ενώ οι οπαδοί της ζωντανής λαϊκής γλώσσας φαίνεται να δείχνουν ενδιαφέρον για την ύπαρξή τους (Βλ. επιστολή Α. Κοραή προς Α. Βασιλείου⁸, του 1809)⁹.

Πάντως, το 1814, όταν μετάφραζε από τα γαλλικά στα ελληνικά τα «Ήθη Ισραηλιτών...», ο ελληνομαθής Ε. Μεξικός (ή Μέξης) σημείωνε στον πρόλογό του πως «... βλέπων την εκ τούτου [του βιβλίου] μεγάλην ωφέλειαν, δεν εψήφισα ούτε κόπους εις την μετάφρασιν, ούτε έξοδα εις την τύπωσιν. Κατά τον πάροντα μάλιστα καιρόν, επειδή ευτυχώς εις τα Σχολεία της Ελλάδος παραδίδεται η Ιστορία, καλόν είναι δις της Εβδομάδος να αναγινώσκωσιν εις τους μαθητάς οι Διδάσκαλοι εν είδει Κατηχήσεως εν Κεφάλαιον του Βιβλίου τούτου...» (Μεξικός 1814). Τι εννοούσε όμως τότε με Ελλάδα, όταν δεν υπήρχε ακόμη συγκροτημένο νεοελληνικό κράτος; Θα συμπεριλάμβανε, φαίνεται, κατά τη συνήθεια της προ-εθνικής περιόδου, και πληθυσμούς αλλόγλωσσους αλλά ομόθρησκους.

Ο Detrez (2013: 59) παρατηρεί ότι «the position of the Greek language in pre-nationalist Balkan society was somewhat comparable to that of French in France during the *Ancien Régime*. French society consisted of manifold regional (ethnic) cultures with their own languages and *patois* in the countryside and an urban elite speaking another, politically and culturally more prestigious language - literary French”. Σε άλλο σημείο (2013: 58) τονίζει ότι “the use of Greek as the ‘universal’ language of reason and progress (like French in Western Europe) had no ethnic implications”.

Πρόκειται για μια πολυδιάστατη και σύνθετη εποχή, που επιδέχεται πολλαπλές αναγνώσεις, αφού, για παράδειγμα, ο Μεξικός θα μεταφράσει την ΚΔ στην αλβανική και την ίδια στιγμή θα συμμετάσχει στην Ελληνική Επανάσταση. Με ποιο όραμα όμως;

Τη χρονιά που πέθανε ο Μεξικός (1820) έρχεται στη ζωή ο Ευθύμιος Μήtkος, εμβληματική προσωπικότητα, του οποίου η πνευματική πορεία είναι αρκετά διαφωτιστική σε ό,τι αφορά την πρόσληψη και πορεία των γλωσσοπολιτισμικών σχέσεων Αλβανών και Ελλήνων (Μήtkου, 2014: 142-155). Γεννιέται και μεγαλώνει στην Κοριτσά, όπου η ελληνόγλωσση παιδεία και η ορθοδοξία είχαν μακρά παράδοση. Σε ηλικία 23 ετών, «επί της [αν]οικοδομής του ελληνικού σχολείου» της πόλης του, γράφει ένα επίγραμμα με τους εξής στίχους:

«Χαρρήτε, τέκνα Κοριτσάς, απόγον’ είσθ’ Ελλήνων, // ανδρών, σοφίαν θαυμαστών, λαμπρών και περιφήμων. // Σας κράζει στάδιον λαμπρόν, κ’ ομού προθυμηθείτε, // εις την παιδείαν Έλληνας προγόνους μιμηθείτε. // Παράδειγμα προγονικόν, τον ζήλον προς παιδείαν, // ομού και την λαμπράν αυτών τιμήν και ευτυχίαν. // Με πόσον ζήλον η πατρίς, εις παν προσηλωμένη, // τα φώτα της μητρός αυτής Ελλάδος αναμένει;»

Ένα χρόνο μετά (1844) ο νεαρός Μήtkος κρατάει εκτενείς σημειώσεις από το έργο του Κοραή, οι οποίες έχουν διασωθεί στα κατάλοιπά του.

Είναι η χρονιά που ένας άλλος συμπατριώτης του, ο Ναούμ Βεκιλχάρτζι, ξενιτεμένος στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, συντάσσει το πρώτο αλβανικό αλφαβητάριο, χρησιμοποιώντας δικό του πρωτότυπο αλφάβητο και προβάλλοντας την ανάγκη καλλιέργειας της αλβανικής. Σε «Εγκύκλιο επιστολή προς όλους τους πλουσίους και πεπαιδευμένους ορθοδόξους Αλβανούς» (1846) τονίζει ο Βεκιλχάρτζι ότι «όσα δε έθνη έμειναν εις την αμάθειαν, ομοιάζουσιν απλώς τους δούλους εργαζόμενα καθεκάστην υπέρ της ευημερίας των πεπολιτευμένων ή των ισχυροτέρων, τα οποία τότε μόνον θέλουσιν εξαχθή από τον επονείδιστον της αθλιότητός των κατάστασιν, όταν αρχίσωσι να καλλιεργώσι την εθνικήν αυτών γλώσσαν· τούτο όμως δεν αποκτάται άλλως, ειμή διά των ειδικών εθνικών γραμμάτων» (Pepo, Maslev, 1961: 202). Βρισκόμαστε στις απαρχές του αλβανικού εθνικού κινήματος (Xholi, 2007), το οποίο θα χρειαστεί κάποιες δεκαετίες για να ωριμάσει. Οι λόγοι αυτής της καθυστέρησης σχετίζονται με τον εξισλαμισμό μεγάλου μέρους του αλβανικού πληθυσμού αλλά και με τις προσδοκίες που δημιούργησε στους Αλβανούς η Ελληνική Επανάσταση και η συνακόλουθη ίδρυση του νεοελληνικού κράτους.

Ενδιάμεση φάση

«... κι αν είναι άλλη η φυλή μας, κι αν μιλάμε εμείς τη γλώσσα μας, στη γλώσσα τους γράφουμε και μαθαίνουμε τις επιστήμες» (J. Vreto, αλβανός λόγιος).

Τριάντα πέντε έτη μετά το μακρινό 1843, όταν εκδοθεί η λαογραφική συλλογή «Αλβανική Μέλισσα» (Μήτκος, 1878), ο συγγραφέας της, όπως θα δούμε, εξακολουθεί να θαυμάζει την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό, αλλά είναι πλέον φλογερός υποστηρικτής και του αιτήματος για την ανάδειξη και προώθηση της μητρικής του γλώσσας, της αλβανικής. Μέχρι τη διατύπωση του αιτήματος αυτού εμφανίζονται κι άλλοι, ενδιάμεσοι σταθμοί, από τους οποίους θα ξεχωρίζαμε μια επιστολή της Δημογεροντίας Κοριτσάς προς τον υπουργό Παιδείας της Ελλάδας, γραμμένη στις 15 Σεπτεμβρίου 1860.

Προς το επί της παιδείας σεβαστόν Β. Ελληνικόν Υπουργείον.

Κύριε Υπουργέ,

Το Αλβανικόν έθνος ταυτίζον εαυτό πάντοτε με το Ελληνικόν και ουδέποτε αποχωρίζον την καταγωγήν αυτού εκείνης των Ελλήνων, αείποτε εθεώρησε μέσον ασφαλές προς την πρόοδον και τον πολιτισμόν την σπουδήν και εκμάθησιν της Ελληνικής γλώσσης, νεωτέρας τε και αρχαίας. Διά τούτο πανταχού της Αλβανίας κατά το μάλλον και ήττον διδάσκεται και

σπουδάζεται η αρχαία Ελληνική γλώσσα, το πλείστον παρά διδασκάλων Ελλήνων εκπαιδευθέντων εις τα της Ελλάδος γυμνάσια και πανεπιστήμια. Και η κοινότης

ημών οργώσα προς την σπουδὴν, ἐξ ἧς μόνης ἡ πρόοδος καὶ ὁ πολιτισμὸς παντός τύπου, προ χρόνων διατηρεῖ Ἑλλ. καὶ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον, προς ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας. Τελευταῖον δὲ εὐσύστησε καὶ Παρθεναγωγεῖον μετακαλεσομένη διδασκάλαν ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἱεροῦ καταστήματος τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς εταιρίας προς ἐκπαίδευσιν καὶ τοῦ θήλεως γένους.

Συντηρούσα τὰ εκπαιδευτικὰ ταῦτα καταστήματα ἡ κοινότης ἡμῶν ἰδία αὐτῆς δαπάνη, καὶ τῆ συνδρομῆ των ἐν Αἰγύπτῳ τῆς πατρίδος τέκνων, θεωρεῖ ἀνάγκες καὶ τὴν σύστασιν Βιβλιοθήκης προς ταχυτέραν καὶ τελειότεραν πρόοδον τῆς νεολαίας.

Διὰ τὸν ἱερὸν λοιπὸν τούτον σκοπὸν ἀποτείνεται, Κύριε ὑπουργέ, ἐν ὀνόματι τῆς φιλάνθρωπίας καὶ ἐθνικότητος, προς τὸ ἐπὶ τῆς παιδείας Βασιλικὸν Ἑλλ. Υπουργεῖον, ἐξαιτουμένη ἵνα ἐκ τῶν περισσευόντων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῆς Ἑλλάδος Βιβλίων συνδράμητε τὴν Βιβλιοθήκην τῆς πόλεώς μας δι' ἀποστολῆς βιβλίων, οἷα τὸ Υπουργεῖον ἐγκρίνη καὶ ἀποφασίσῃ· ἐν τῇ μεγάλῃ δὲ ἡμῶν ευγνωμοσύνη θέλομεν καταβάλλει ὅλας ἡμῶν τὰς προσπάθειας, ὅπως διὰ τῶν φώτων καὶ τῆς προόδου φανώμεν ἄξιοι τῶν ευεργετημάτων καὶ τῆς προσδοκίας πάσης Ἑλληνικῆς καρδίας.

Ἀποστέλλοντες τὴν παρούσαν ἰκετικὴν ἡμῶν ἀναφορὰν προς ἡμᾶς διὰ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἡμετέρου πατριώτου Κυρίου Μιχαὴλ Δ. Ἰωάννου παρακαλούμεν, Κύριε ὑπουργέ, νὰ εὐαρεσηθῆτε, κατὰ τὴν ἀπόφασίν σας, νὰ συνεννοηθῆτε μετ' αὐτοῦ.

Δεχθῆτε τὰς διαβεβαιώσεις τῆς βαθυτάτης υποκλίσεώς μας, καὶ ἐπιτρέψατε ἡμῖν νὰ υποσημειωθώμεν.

Ἐν Κοριτσᾷ τῆς Ἀλβανίας τῇ 15 Ἰουλίου 1860.

Υμέτεροι δούλοι ὀλοπρόθυμοι ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Κοινότητος. Ἀναστάσιος Γεωρ. Μάνος, Νικ. Ζωγράφος, Ε. Μήτσος, Ευθύμιος Ζάλλης, Χ. Γώδης.

Ἄν ἐστιάσουμε σὲ κάποια σημεία τῆς ἐπιστολῆς, παρατηρούμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ νιώθουν νὰ ἔχουν μιὰ διττὴ ταυτότητα (Τὸ Ἀλβανικὸν ἔθνος ταυτίζον εαυτὸ πάντοτε με τὸ Ἑλληνικὸν καὶ οὐδέποτε ἀποχωρίζον τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ ἐκεῖνης τῶν Ἑλλήνων...), γι αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι καθόλου παράξενο ποὺ ζητοῦν βιβλία γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς ἐλληνικῆς. Παρότι οἱ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς ἀναφέρουν τὴν ἀλβανικὴ ὡς τὴν κυρίαρχη (μητρικὴ) γλῶσσα τῶν κατοίκων τῆς πόλης¹⁰, ἡ ἐλληνικὴ ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχει τὴ θέση ποὺ εἶχε ἀπὸ αἰῶνες καταλάβει. Ἡ ἐπιστολὴ πάντως γράφεται «ἐν Κοριτσᾷ Ἀλβανίας», ὅπου ὁ ἀναδυόμενος ἀλβανισμὸς ἀναπτύσσεται ἀρμονικὰ καὶ δημιουργικὰ σὲ ἓνα κλίμα πηγαίου καὶ ἐρμηνεύσιμου ἱστορικὰ φιλελληνισμοῦ.

Στὴν ἰδία κατεύθυνση κινεῖται καὶ ὁ λόγιος Γιάννης Βρέτος (Jani Vreto), ἀπόφοιτος τῆς Ζωσιμαίας σχολῆς, ποὺ μεταφράζει ἀλβανικὰ τὴ γραμματικὴ τῆς ὁμιλουμένης

ελληνικής (Βρέτος 1866). Στον πρόλογο του έργου του εξηγεί τους λόγους γιατί οι Αλβανοί πρέπει να μαθαίνουν την ελληνική: «Προκειμένου να αποκτήσουμε γνώσεις εμείς και τα παιδιά μας, η γλώσσα μας δεν είναι γλώσσα της επιστήμης, ούτε και συγγράμματα διαθέτει» (σ. 10), και προτρέπει τους ομογενείς του να μάθουν την ελληνική, διότι «σ’ αυτήν βρίσκονται οι ρίζες της επιστήμης, και είναι ευκολότερο για μας να τη μιλάμε και να τη μαθαίνουμε. Με τους Έλληνες είμαστε γείτονες, αναμειγμένοι, και συναναστρεφόμαστε μαζί τους καθημερινά. Σε συνήθειες, χαρακτήρα, ενδυμασία είμαστε ίδιοι, οι Χριστιανοί μοιραζόμαστε και την ίδια πίστη. Και τα αδέρφια μας οι Αλβανοί μουσουλμάνοι γράφουν περισσότερο στην ελληνική (γραικική). Με άλλα λόγια λεγόμαστε κλωνάρι των Ελλήνων· κι αν είναι άλλη η φυλή μας, κι αν μιλάμε εμείς τη γλώσσα μας, στη γλώσσα τους γράφουμε και μαθαίνουμε τις επιστήμες.» (σ. 11).

και κλείνει το βιβλίο του με τον εξής χαρακτηριστικό τρόπο:

«Είθε τούτο το μικρόν και ατελές να εκέντα την φιλοτιμίαν των Ομογενών, όπως εισάξωσι πάντα τα μέσα και τέλεια προς εκμάθησιν και εξοικίωσιν γλώσσης, ην ανέκαθεν εθεωρήσαμεν και θεωρούμεν ως ημετέραν, και ήτις ομολογείται βασιλίσ των γλωσσών εννοείται δε ουχί άλλη ή η ΕΛΛΗΝΙΚΗ¹¹.»

Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο η επιστολή της Δημογεροντίας Κοριτσάς όσο και το σκεπτικό του Βρέτο αντικατοπτρίζουν μια κατάσταση όπου αφενός έχει αρχίσει να εδραιώνεται η αντίληψη περί ξεχωριστού έθνους την Αλβανών και αφετέρου η ελληνική εξακολουθεί να κατέχει σημαντική θέση στην παιδεία και την καθημερινότητά τους.

Πρόκειται για ένα ιδιόμορφο «πάντρεμα» της δυναμικής που οδήγησε στην ανάδυση των Αλβανών ως ξεχωριστού έθνους και της ανάγκης εξασφάλισης συμμάχων με κοινές ιστορικές ρίζες (βλ. πελασγική θεωρία). Η επινόηση και επίκληση στενής συγγένειας με τους Έλληνες ήταν μια βολική λύση αφού έτσι αμβλυνόταν και η πίεση που δέχονταν οι Αλβανοί από την ελληνική «Μεγάλη Ιδέα».

Απ’ αυτή την άποψη, τα δεδομένα μας δεν συνάδουν πλήρως με τη διαπίστωση ότι «Όσο οι γλωσσικές πρακτικές δεν συνδέονταν με τη συνειδητή αποδοχή υπερτοπικής ταυτότητας υπήρχε ευρεία κοινωνική αποδοχή της χρήσης μη μητρικών γλωσσών» (Στασινοπούλου, 2005: 17). Εδώ, παρά το ότι οι Αλβανοί παρουσιάζονται ως ξεχωριστή εθνοτική ομάδα, άρα έχει αρχίσει να διαμορφώνεται μια υπερτοπική ταυτότητα, είναι έκδηλη η προσπάθεια να τονιστεί η στενή και ιδιαίτερη σχέση τους με τους Έλληνες, η οποία, βέβαια, δικαιολογεί και το ειδικό status της ελληνικής.

Η «προνομακή» αυτή θέση της ελληνικής υποστηρίζεται και από τον Ε. Μήτκο, αφού, όπως γράφει, «...τοιαῦται λέξεις [οι δάνειες] εἶναι ὄλως ξέναί καὶ ἄσχετοι μὲ

τήν αλβανικήν, και ὅτι ἡ αλβανική, οὔσα στενοτάτη συγγενῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν τουρκικὴν, ἢ τὴν περσικὴν, ἢ τὴν ἀραβικὴν, εἴτε τὴν σλαυικὴν, ἐκ τῶν ὁποίων γλωσσῶν παρεισέφρησαν αἱ λέξεις αὗται, ὅλως περιτταί, ἀνωφελεῖς καὶ κακόφωνοι δι' αὐτήν. Ὅθεν τὰς τοιαύτας λέξεις ξένης ὅλως καταγωγῆς καὶ ρίζης δέον νὰ ἀπορρίψῃ ὁ Ἀλβανικὸς λαὸς, διότι ἐκτὸς ὅτι εἶναι ὅλως περιτταὶ καὶ κακόηχοι, νοθεύουσι τὴ γλῶσσαν, ὡς μὴ κοινολογοῦσαι πρὸς τὰς τῆς αλβανικῆς προκειμένου δὲ περὶ πραγματικῆς γλωσσικῆς ἀνάγκης, πρέπει νὰ ἐρανίζηται τοιαύτας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ὡς τῆς φυσικῆς πηγῆς» (Πρόλογος στο «Λεξιλόγιον Ἀλβανο-Ἑλληνικόν» τῆς «Ἀλβανικῆς Μέλισσας»).

Παρά τὴν ξεχωριστὴ θέσιν τῆς ἑλληνικῆς, κατὰ τὸν Μήτκο ἔχει ἀπόλυτη προτεραιότητα ἡ καλλιέργεια τῆς αλβανικῆς, διότι «Πρὸς τι αὐτὴ ἡ κενὴ καὶ σάθρα ἰδέα Γραικῶν τινῶν καὶ Ἀλβανῶν ἠμιασθῶν, ὅτι δῆθεν “ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα θα προκαλέσει διαίρεση”, ἐνὼ πράγματι περιμένεται ἐνῶσις; Καὶ “τί χρειάζεται ἡ βάρβαρος αὐτὴ γλῶσσα, ἐνὼ ἔχομεν τὴν Γραικικὴν”; Οἱ τοιοῦτοι ἐπιπόλοιοι, εἰ μὲν εἶναι Γραικοί, υποπίπτουν εἰς ἀντίφασιν. Διότι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, χάριν τοῦ συμφέροντός τους καὶ κατὰ προτροπὴν τοῦ αἰμνήστου Κοραΐ (καὶ ἐπράξαν ὀρθῶς) ἐγκατέλιπον τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, καὶ εἰσήγαγον εἰς τὰ σχολεῖα τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν, ὡς καὶ οἱ Ἰταλοὶ καὶ λοιποὶ εἰς τὴν Ἑυρῶπῃ καταργήσαντες τὴν Λατινικὴν ἀνέλαβον τὴν Ἰταλικὴν, σπουδάζοντες π.χ. τὸν Ὅμηρον καὶ ἄλλους συγγραφεῖς διὰ τῆς λαλουμένης γλώσσης τοῦ ἑκάστος»¹²

Ἡ «Ἀλβανικὴ Μέλισσα» εἶναι ἰσῶς τὸ πρῶτο κείμενο αλβανοῦ λογίου ὅπου γίνεται ἄμεση ἀναφορὰ καὶ κριτικὴ στὴ «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ»:

«Τὸ νὰ ζητῶσι τινὲς νὰ καταπνίξωσι τὴν Ἀλβανικὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τῆς καταναγκαστικῆς χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς νὰ ἀπορροφήσωσιν ὀλοτελῶς ἢτοι ἐξοντώσωσι καὶ καταστήσωσιν ἀνύπαρκτον τὴν αλβανικὴν φυλὴν, εἶναι πλάνη οἰκτρὰ, περιορισμένου νοός ἀποκύημα, σάθρα πολιτικὴ καὶ ἀνάξια πάσης ‘μεγάλῃς ἰδέας’» (Μήτκου, 1878, Πρόλογος)

Ὅσο κι ἀν ἀκούγεται ἀντιφατικὸ ἢ παράξενο, ἡ «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ», ὡς πολιτικὴ ἰδεολογία ἐπέκτασης τῶν γεωγραφικῶν ορίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ κύριο ὄχημα τὴν ταύτιση τοῦ πολιτισμικοῦ χώρου τῆς ἑλληνικῆς μὲ τὸν ἐθνολογικὸν ὅριον τῶν Ἑλλήνων, κινήτοποίησε τὰ ἀμυντικὰ ἀντανακλαστικὰ τῶν γειτόνων μας, οἱ ὁποῖοι ἀρχίζουν καὶ γίνονται ἐπιφυλακτικοὶ ἕως καχύποπτοι στὶς προσπάθειες διὰ τὴν ἐκδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς. Θὰ ἐπανέλθουμε στὸ ζήτημα αὐτὸ σημειώνοντας ὅτι ἐκτοτε ἔχομε μὴ συνεχὴ συρρίκνωση τῆς γεωγραφικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἐμβέλειας τῆς ἑλληνικῆς στὰ Βαλκάνια¹³.

Εθνική φάση

Ως αντίδραση προς τη «Μ. Ιδέα» γράφονται το 1886 και οι στίχοι του Ν. Φράσσαρη, εθνικού, μετέπειτα, ποιητή των Αλβανών: «Ημείς είμεθα Αλβανοί, σεις δε Έλληνες είσθε, / σεις την Ελλάδα έχετε, ημείς την Αλβανίαν. / Έχετε σεις την γλώσσαν σας, ημείς την ιδικήν μας» (Φράσσαρης, 1886).

Η κυρίαρχη θέση της ελληνικής αμφισβητείται τώρα ευθέως, όπως συμβαίνει στις αρχές του 20^{ού} αι., όταν βιβλίο για τη γεωγραφία της Κοριτσάς, γραμμένο στην αλβανική, αναφέρεται στους «...άρχοντες της Κοριτσάς» [που] «νομίζουν ότι με τον Όμηρο, τον Θουκυδίδη και τον Αριστοτέλη μπορεί κανείς να μάθει ό,τι επιθυμεί. Αχ, πόσο γελασμένοι είναι! Εμείς οι Αλβανοί που είμαστε υποχρεωμένοι να εμπορευόμαστε σε μακρινά μέρη, δεν χρειαζόμαστε να μαθαίνουμε μόνο ελληνικά» (Ναζί 1901: 8).

Η πορεία αυτή κορυφώνεται με την ίδρυση του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους (1912), το οποίο, όπως και τα άλλα βαλκανικά εθνικά κράτη, θα φροντίσει για την καθιέρωση και καλλιέργεια της αλβανικής ως εθνικής γλώσσας.

Ως κατακλείδα των προσπαθειών μιας κοινότητας που αποκτά αυτογνωσία και μάχεται να συγκροτήσει το δικό της «εμείς» θα μπορούσε να θεωρηθεί το παρακάτω έγγραφο, το οποίο δημοσιεύουμε για πρώτη φορά. Πρόκειται για επιστολή κατοίκων της Κοριτσάς προς τη Δημογεροντία της πόλης, γραμμένη στα ελληνικά και στα αλβανικά, με μοναδικό αίτημα τη χρήση της αλβανικής στην εκκλησία.

Δεν θα προβούμε σε σχολιασμό και θα αρκεστούμε μόνο στην παράθεσή της ως αυθεντικού ντοκουμέντου. Το οποίο, αν συγκριθεί με τον πρόλογο του Ε. Μεξικού στα «Ήθη Ισραηλιτών...» (1814) ή με την επιστολή της Δημογεροντίας Κοριτσάς (1860) και τον πρόλογο του Ι. Βρέτου στη μετάφραση της ελληνικής γραμματικής (1866), αποκαλύπτει τον τρόπο οριστικής ανάδυσης ενός έθνους και της γλώσσας του (1814-1914).

Në pleqësi të Mitropolisë
Korçë më 27ë Prill 1914
† *Ikonomi Josif.*

Së ndershmes Pleqësisë Kishëtare

Zotërinj!

Ne të nënëshkruarit ndenjës të krishterë Orthodhoksë të këti qyteti vimë me anën e kësaj t'u lutemi që të kini mirësinë të përkujdesi që priftërinjtë tanë

të përkujdesen të mësojnë shqip kështu që mesha dhe të tjerat të kënduara të kishës të thuen në gjuhën amtare tënë, që kështu populli të muntjnë të kupëtonjë të shenjtat këndime të fesë tënë orthodhokse. N'është se këta nukë mundin të mësojnë a nukë duan që të mësojnë dhe në ka prej ta që dinë dhe s'duan që të këndojnë u lutemi të mirrni masat e duhura për ta, se ne jemi të zotërit të sjellëmë të tjerë që të jenë njohjtës të gjuhës dhe të vërtetë priftër të fesë tënë orthodhokse.

Veç kësaj u lutemi prapë që priftëria të kujtojnë në meshët emërin të Sh. së Tij Mbretit tënë Wilhelmit të Irë si kundër kujtonin në kohët të Greqisë Mbretn' e saj.

Duke patur të madhe shpresë se lutja tënë do të meret ndër sy dhe se do të mbaroni dëshirën tënë mbetemi

me shumë nder

Korçë 24/IV/14

.....
..... [etj.]

Προς την Αξιότιμον Δημογεροντίαν της πόλεως Κορυτσάς.

Κύριοι,

Οι υποφαινόμενοι κάτοικοι της πόλεως Κορυτσάς Χριστιανοί Ορθόδοξοι λαμβάνομεν την τιμήν να σας παρακαλέσωμεν όπως ευαρεστούμενοι λάβητε υπ' όψιν ίνα οι εφημέριοι της κοινότητος ημών αναγκασθώσι να εκμάθωσι την Αλβανικὴν ούτως ὥστε ἡ θεία λειτουργία και τα εν ταις Εκκλησίαις διάφορα φαλλόμενα να αναγνωσθώσι εν τη μητρική ημών γλώσσα και ὀνηθῆ ὁ λαός ευκόλως να εννοήση τα ιερά αναγνώσματα της Ορθοδόξου ημών θρησκείας. Εάν δε οὔτοι αἰδυνατούσι να εκμάθωσι αὐτήν ἢ και δεν θέλουσι, και εάν υπάρχουν τίνες ἐξ' αὐτῶν γινώσκοντες μεν, μη θέλοντες δε, να αναγινώσκωσι Αλβανιστί, παρακαλούμεν ὅπως λάβητε αὐστηρά μέτρα δι' αὐτούς διότι ἡμεῖς ἄλλως δυνάμεθα και εἴμεθα ἠναγκασμένοι να φέρωμεν ἄλλους ιερεῖς γνώστας της Αλβανικῆς και γνησίους Ορθοδόξους Χριστιανούς. Πλην των ανωτέρω παρακαλούμεν ὅπως συστηθῆ εἰς τους ιερεῖς να μνημονεύωσι εν ταις Θείαις λειτουργίαις το ὄνομα της Α.Μ. του Βασιλέως ημών Γουλιέλμου του Ι καθώς και ἐπὶ της εποχῆς της Ελληνικῆς κατοχῆς ἐμνημόνευον τον Βασιλέα της Ελλάδος.

Δι' ἐλπίδα μεγάλην ἔχοντες ὅτι ἡ παράκλησις ημών αὐτή εἰσακουσθήσεται και ὅτι ἐκπληρωσθήσεται ὁ πόθος ημών διατελούμεν μετὰ πολλῆς της υπολήψεως.

Ἐν Κορυτσά τη 24η Ἀπριλίου 1914.

Ἔπονται υπογραφαί των πολιτῶν Κοριτσάς

Στην άλλη όχθη

Η ανάδυση αυτή θα γίνει, καθώς είδαμε, και όπως συνέβη και με άλλες γλώσσες της Βαλκανικής, μέσα από αντιθέσεις και συγκρούσεις, κοινός παρονομαστής των οποίων υπήρξαν οι μάχες για την (επανα)χάραξη των γλωσσικών συνόρων.

Η εγκύκλιος του Δρυϊνούπολεως Ανθίμου (1879) είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της απαξίωσης και περιφρόνησης του γλωσσικά άλλου στο όνομα της διατήρησης της παγιωμένης τάξης (γλωσσικών και εκκλησιαστικών) πραγμάτων¹⁴. Ο Άνθιμος θεωρεί ότι οι ενέργειες για την καλλιέργεια της γραπτής αλβανικής τείνουν «εις την διάσπασιν της αναγκαίας τω υψηλώ ημών κράτει ενότητος» (βλ. κείμενο εγκυκλίου).

Ιδού ένα άλλο απόσπασμα της εγκυκλίου:

«Είναι μεν αληθές ότι η εκμάθησις γλωσσών, εκουσών μόρφωσιν και φιλολογίαν, είναι αναγκαία εκάστω προς επαύξησιν των γνώσεων και προς διάδοσιν του αληθοῦς πολιτισμοῦ· ἀλλὰ ποία τινά γνώσιν επωφελή δύναται να προσπορίσῃ ὑμῖν γλώσσα οἷα ἡ αλβανική, ουδεμίαν φιλολογίαν ἔχουσα, μήπω διαμεμορφωμένη, ἄτε ἐν σπαργάνοις εἰσέτι διατελούσα;»

το οποίο θυμίζει τις θέσεις του Νεόφυτου Δούκα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αλλά και αντανακλάται στο πνεῦμα ενός λαϊκού μύθου που καταγράφηκε στην Ήπειρο προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και φέρει τον τίτλο «Γιατί οι Γύφτοι και οι Αρβανίτες δεν ἔχουν γράμματα» (βλ. παρακάτω)¹⁵.

Για τον λαϊκό αυτό μύθο, που ἔγινε μέρος του εθνικού αφηγήματος των Αλβανών, παραπέμπουμε σε προηγούμενη εργασία μας (Κυριαζής 2011), ενώ για την εγκύκλιο του Δρυϊνούπολεως θα προσθέταμε ότι στις αρχές και τα μέσα του 19^{ου} αι. υπήρξαν ανώτατοι κληρικοί που υποστήριξαν και συνέβαλαν στην ανάδειξη των τοπικών γλωσσών, όπως ήταν ο Μητροπολίτης Εύβοιας (και αργότερα Αθηνών) Γρηγόριος Αργυροκαστρίτης, που επιμελήθηκε την έκδοση της αλβανικής μετάφρασης της ΚΔ (Κέρκυρα 1827) ή οι Μητροπολίτες Κοριτσάς Κύριλλος και Νεόφυτος, οι οποίοι είδαν με καλό μάτι την προσπάθεια του Ναούμ Βεκιλχάρτζι για τη γραφή της αλβανικής, στα μέσα της δεκαετίας του 1840 (Pepo & Maslev, 1961: 201-2, 205).

Επίσης, ο γερμανομαθής λόγιος Τ. Νερούτσος, σε επιστολή προς τον Ε. Μήτκο της 3 Απρ. 1860 (Εφημ. «Η Ελπίς», 21.06.1860), γράφει μεταξύ άλλων ότι «Εἰς των εγκριτωτέρων Αλβανῶν κληρικῶν μοι ἐξεφράσθη πολλακίς, ὅτι, “εάν οἱ Γραικοὶ Ἕλληνες κατατρέχωσι τὴν γραμματίσιν τῆς διαλέκτου των Αλβανῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀντὶ νὰ ἐμψυχώσωσι τὰ Αλβανικὰ γράμματα, ζητῶσι νὰ τὰ παραγκωνίσωσι καὶ νὰ τὰ παραδώσωσιν εἰς λήθην, ὡς νὰ μὴ υπήρξαν, τότε ἀπατώσιν εαυτοῦς, καὶ θα ἐπιφέρωσι ρήξιν καὶ σχίσμα ἀντὶ τῆς ποθουμένης ἐνότητος, ὡς ἐπραξαν τούτο καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ. Ὅστις γραμματίσῃ τὴν γλῶσσαν των Αλβανῶν, αὐτὸς θα γίνῃ εὐεργέτης τῆς φυλῆς

αυτής, και όποιον έθνος κατορθώση τούτο, θέλει έχει τους Αλβανούς μεθ' εαυτού.” [...] Οι Αλβανοί πρέπει πρώτον να μάθωσι πώς να γράφωσι και αναγινώσκωσι την μητρικήν των γλώσσαν, και δι' εκείνης να δυνηθώσι να συνοικειοθώσι κατά μικρόν με τας ανωτέρας Ελληνικάς ιδέας, και με τον καθαρεύοντα υπέρτερον Ελληνισμόν».

Δεν ξέρουμε ποιος ήταν ο κληρικός αυτός με τέτοιες, ριζοσπαστικές για την εποχή, ιδέες, που επαναλαμβάνονται από τον Ε. Μήτκο στον Πρόλογο της «Αλβανικής Μέλισσας» το 1878.

Μια δεύτερη παρατήρηση που θα μπορούσε να γίνει είναι ότι, όπως τονίζει ο Detrez¹⁶ και επιβεβαιώνουν τα στοιχεία που παραθέσαμε, το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν υπήρξε πάντα εχθρικό ως προς τη χρήση και καλλιέργεια των τοπικών γλωσσών¹⁷.

Το άλλο άκρο

Αν επιχειρούσαμε να κάνουμε έναν απολογισμό της σχέσης των δύο γλωσσών (και των φορέων τους) κατά τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, θα διαπιστώναμε ότι ανάλογα με την ιστορική περίοδο (προ-εθνική ή εθνική) αλλάζει και ο βαθμός έντασής τους. Όπως σημειώνει ο Mackridge (2009: 188), “the rise of Greek nationalism, which carried along with it many speakers of other languages, eventually led to rival nationalisms in the Balkans, which emerged both under the influence of Greek nationalism and in reaction against it. As the nineteenth century progressed, it became increasingly obvious that many Orthodox Christians in the Balkans did not feel themselves to be Greek. [...] Intellectuals began to ‘discover’ that they were not really Greeks at all [...] and they began to spread this new ‘discovery’ with quasi-religious zeal among large masses of those they considered to be their people”.

Μια άλλη παράμετρος είναι να εξετάσει κανείς το πώς χειρίζεται και παρουσιάζει το ζήτημα αυτό η σύγχρονη βαλκανική ιστοριογραφία. Δυστυχώς, η προσπάθεια συγκρότησης του «εμείς» σε αντίθεση με τους «άλλους» οδήγησε συχνά στη δαιμονοποίηση των τελευταίων. Στην περίπτωση των Αλβανών η εμφάνιση της ελληνικής «Μεγάλης Ιδέας» και η χρήση της ελληνικής ως γλώσσας της ορθόδοξης εκκλησίας έδωσε αφορμή για στάσεις και εκτιμήσεις που δεν λαμβάνουν υπόψη την ιδιαιτερότητα της κάθε εποχής¹⁸. Η ερμηνεία και προβολή του παρελθόντος με όρους και προσλαμβάνουσες του παρόντος είναι η αχίλλειος πτέρνα των προσεγγίσεων της αλβανικής ιστοριογραφίας, η οποία εντοπίζει συχνά επεκτατικές βλέψεις και εκεί που δεν υπήρξαν, και βαφτίζει ως οπαδούς του «μεγαλοϊδεατισμού» ανθρώπους που εκφράστηκαν με θαυμασμό για την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Ι. Βρέτου, που θεωρήθηκε ότι εξυπηρετούσε τη

«Μεγάλη Ιδέα» επειδή μετάφρασε στην αλβανική την ελληνική γραμματική και συνιστούσε στους ομοεθνείς του την εκμάθηση της ελληνικής, «βασίλισσας των γλωσσών»¹⁹.

Σε άρθρο με τίτλο «Ο αγώνας μεταξύ αλβανικής και ελληνικής μέχρι τις απαρχές της εθνικής μας αναγέννησης», ο αλβανός μελετητής Dh. Shuteriqi θεωρεί ότι οι δίγλωσσες εκδόσεις, ακόμη και η αλβανική μετάφραση της ΚΔ, κυκλοφόρησαν προκειμένου οι Αλβανοί να μάθουν την ελληνική! «Όλη η αλβανική Αναγέννηση υπήρξε ένας σκληρός αγώνας ανάμεσα στην κουλτούρα μας που αναπτυσσόταν και στην ελληνική κουλτούρα που την παρεμπόδιζε, ανεξάρτητα από το ότι, πρωτίστως, ο αγώνας αυτός διεξαγόταν κατά της κουλτούρας του εξ Ανατολών κατακτητή», γράφει ο Shuteriqi (1974: 215). Ίδιο χαρακτηρισμό επιφυλάσσει και για τον λόγιο Τ. Νερούτσο, «πολέμιο της αλβανικής προσπάθειας για εθνική παιδεία και θιασώτη της ‘Μεγάλης Ιδέας’» (Shuteriqi, 1974: 251-2).

Η προσεκτική ανάγνωση του έργου και των δύο και τα γενικότερα συμφραζόμενα της εποχής δεν αφήνουν περιθώρια για τέτοιου είδους αυθαίρετες εκτιμήσεις. Με το ίδιο σκεπτικό θα έπρεπε να χαρακτηριστούν «μεγαλοϊδεάτες» και οι Ε. Μήτκος και Κ. Χριστοφορίδης που συνέγραψαν ερμηνευτικά λεξικά της αλβανικής με γλώσσα ερμηνείας (μεταγλώσσα) την ελληνική. Όλοι τους, όπως και πολλοί άλλοι, υπήρξαν ελληνομαθείς και ως τέτοιοι προσπάθησαν για την πρόοδο της κοινότητας όπου ανήκαν, πιστεύοντας για μεγάλο διάστημα ότι Έλληνες και Αλβανοί είχαν στενότερους δεσμούς καταγωγής.

Είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι κατά καιρούς εκφράστηκαν από τις δυο πλευρές απόψεις που είτε υπερτιμούν είτε υποτιμούν, ή -ακόμη χειρότερα- δαμινοποιούν τις ελληνικές επιρροές στις διεργασίες διαμόρφωσης της αλβανικής ως γραπτής γλώσσας και ως σημείου ταυτότητας των Αλβανών

Σήμερα, κρίνοντας με νηφαλιότητα, μπορούμε να πούμε ότι η ελληνική υπήρξε γλώσσα πολιτισμού, μια *lingua franca* στα Βαλκάνια του 19^{ου} αιώνα και προγενέστερα, και δεν είναι απαραίτητο να πιστεύει κανείς ότι όπου μιλούσαν ελληνικά εκεί υπήρχαν οπωσδήποτε Έλληνες.

Αλλά και να ισχυρίζεται κάποιος ότι οι γλώσσες αυτές και οι πολιτισμοί που δημιούργησαν βρέθηκαν μονίμως σε σχέση αντιπαλότητας, σημαίνει ότι δεν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες εκείνης της περιόδου και αγνοεί αυτό που μας υποδεικνύουν η προσωπικότητα και το έργο των ελληνομαθών αλβανών λογίων ή και το παράδειγμα της Ζωσιμαίας σχολής: υπήρξαν συγκρούσεις, υπήρξε όμως και συνέργεια²⁰.

Πάνω στην ίδια λογική θα λέγαμε ότι η εξίσωση της ορθοδοξίας με τον ελληνισμό, που η μία πλευρά την χρησιμοποίησε ως όχημα επεκτατισμού και η άλλη ως επιχειρήμα άμυνας κατά των τάσεων εξελληνισμού, όπως τις ονομάζει, των αλλόγλωσσων ορθοδόξων, δεν είναι παρά το ίδιο νόμισμα, που θα έπρεπε από καιρό να είχε τοποθετηθεί σε κάποιο από τα ιστορικά μουσεία της Βαλκανικής!

Το γεγονός ότι η Ανατολική Εκκλησία είχε ως γλώσσα λειτουργίας την ελληνική δεν την καθιστά a priori ελληνική εκκλησία και ούτε δίνει σε κάποιον το δικαίωμα με μια μονοκοντυλιά να υποβαθμίσει την πολύτιμη συμβολή έργων γραμμένων στη γλώσσα αυτή, όπως η «Πίστις» του μοσχοπολίτη Ν. Τέρπου (1732), τα οποία αντιτάχθηκαν στο κύμα εξισλαμισμού του ορθόδοξου πληθυσμού στην αλβανόφωνη επικράτεια.

Με τα όσα είπαμε παραπάνω δεν αρνούμαστε, βέβαια, τις συγκρούσεις που παρουσιάστηκαν στο μακρή δρόμο της διατήρησης, αφενός, της θέσης της ελληνικής ως γλώσσας της Ανατολικής Εκκλησίας, και αφετέρου, της προώθησης στην εκκλησιαστική λειτουργία των γλωσσών που μιλούσαν οι μη ελληνικοί ορθόδοξοι πληθυσμοί της Βαλκανικής. Οι συγκρούσεις αυτές δεν έπαψαν να αποτελούν πηγή παρερμηνειών και διαστρεβλώσεων από τις δυο πλευρές. Πιστεύουμε ότι στηρίζονται στον υποκειμενικό τρόπο προσέγγισης ενός αντικειμενικού και ιστορικά ερμηνεύσιμου φαινομένου, όπως είναι η θέση και ο ρόλος της ελληνικής γλώσσας στα προ-εθνικά και εθνικά Βαλκάνια (βλ. σχετικά και Κωνσταντακοπούλου, 1988, Γούναρης, 2007)²¹

Κλείνουμε με μια επισήμανση του Μ. Peyfuss, που με αφορμή την ιστορία του τυπογραφείου της Μοσχόπολης παρατηρεί ότι παρόμοια φαινόμενα δεν μπορεί να περιγράφονται και να ερμηνεύονται «*με τη βοήθεια των παρωχημένων κριτηρίων των εθνικών ιστορικών ιδεολογιών όπως η αυτοχθονία, η συνέχεια, η προτεραιότητα, ή η αποκλειστικότητα*» (Peyfuss κx: 177).

Βιβλιογραφία

Αραβαντινού, Π. 1960. Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας. Εισαγωγή-επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά. Ιωάννινα: ΕΗΜ.

Βηλαράς, Ι. 1995. Ποιήματα. Επιμέλεια Γ. Ανδρειωμένος, Αθήνα: Ίδρυμα Κ. και Ε. Ουράνη.

Βραχιονίδου, Μ. 2014. Η έννοια του «ξένου» μέσα από γλωσσικές παρατηρήσεις. Συνέχειες και ασυνέχειες. In Τόμος πρακτικών Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία», (επιμ. Κωνσταντίνος Α. Δημάδης), Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Αθήνα : Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2015, τ.4, σ. 567-583 http://www.eens.org/EENS_congresses/2014/vrachionidou_maria.pdf

Βρέτος, Ι. 1866. Γραμματική της ομιλουμένης Ελληνικής Γλώσσας εις την Αλβανικήν, τύποις «Βυζαντίδος»: Εν Κωνσταντινουπόλει.

- Βρέτος, Ι. 1878. Απολογία εις το Ηκοιτίς του Ελληνισμού—Ηπειρος Αλβανία, εν Κωνσταντινουπόλει.
- Βυζάντιος, Δ. 1990. Η Βαλκωνία, Α΄ και Β΄ έκδοση. Επιμέλεια Σ. Ευαγγελάτος, Αθήνα: Ερμής.
- Γούναρης, Β. 2007. Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Θεσπρωτού, Κ., Ψαλίδα, Α. 1964. Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου. ΕΗΜ: Ιωάννινα.
- Κοντοσόπουλος Ν. 2004. «Ο Έλληνες και οι άλλοι», Επετηρίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, 29-30 (1999-2003), Ακαδημία Αθηνών, 283-300.
- Κοντοσόπουλος Νικόλαος: «Το εθνικό όνομα Τούρκος και τα παράγωγά του», Λεξικογραφικόν Δελτίον 20 (1996): 43-66
- Κοντοσόπουλος Νικόλαος: «Το εθνικό όνομα Φράγκος και τα παράγωγά του», Λεξικογραφικόν Δελτίον 18 (1993): 79-94.
- Κοραής, Α. 1966. Αλληλογραφία, τόμος Β΄, 1799-1809, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Κυριαζής, Δ. 2011. «Ιδεολογικές όψεις της γλωσσικής περιθωριοποίησης.» In Selected Papers from the International Conference on Language Documentation and Tradition (Thessaloniki, 7-9 November 2008). Thessaloniki, 149-166.
- Κωνσταντακοπούλου, Α. 1988. Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Ιωάννινα: Παράτημα αρ. 39 Επιστημονικής Επετηρίδας Φιλοσοφικής Σχολής.
- Μεξικού, Ε. 1814. Ήθη Ισραηλιτών και Χριστιανών. Σύγγραμμα του Αββά Φλερρύ μεταφρασθέν παρά του εν ιατροίς Ευάγγελου Μεξικού, εν Βενετία παρά Νικολάω Γλύκει τω εκ Ιωαννίνων.
- Μήτκου, Ε. 1878. Άλβανική Μέλισσα (Βηλιέττα Σκυπιητάρε) Σύγγραμμα Άλβανο-Ελληνικόν, συνταχθέν υπό Ε. Μήτκου, έν Αλεξανδρεία.
- Μήτκου, Ε. 2014. Άλβανοελληνική & Ελληνοαλβανική λεξιγραφία και άλλες λεξικογραφικές συμβολές. Επιμέλεια έκδοσης χφ και εισαγωγική μελέτη Δ.Κ. Κυριαζής. Τίρανα: Άλβανική Ακαδημία Επιστημών.
- Μπογιατζή, Μ. 1813. Γραμματική ρωμανική, ήτοι μακεδονοβλαχική. Σχεδιασθείσα και πρώτον εις φως αχθείσα υπό Μιχαήλ Γ. Μποϊατζή, διδασκάλου της ενταύθα απλοελληνικής σχολής. Βιέννη.
- Σκοπετέα, Ε. 1988. Το «Πρότυπο Βασιλείο» και η Μεγάλη Ιδέα, όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα. Αθήνα.
- Στασινοπούλου, Μ.Α. 2005. «Βαλκανική πολυγλωσσία στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων τον 18° και 19° αιώνα. Ένα γοητευτικό φαινόμενο και οι δυσκολίες των εθνικών ιστοριογραφιών», στο: Μ.Α. Στασινοπούλου-Μ.Χ. Χατζιοαννου (Eds.), Τετράδια Εργασίας 28. Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός, Athens: NRF.
- Φράσσαρης, Ν. 1886. Ο αληθής πόθος των Σκιπετάρων. Βουκουρέστι.
- Bugarski, R. 2011. Η γλώσσα από την ειρήνη στον πόλεμο. Μετάφραση-Εισαγωγή Κ. Κανάκης. Εικοστός Πρώτος: Αθήνα.
- Giakoumis, K. 2011. "The Policy of the Orthodox Patriarchate toward the use of Albanian in Church Services. Albanohellenica 4, 137-171.
- Detrez, R. 2013. "Pre-national identities in the Balkans". Στο: R.Daskalov, Tch. Marinov (eds) *Entagled Histories of the Balkans. Vol. I: National ideologies and Language Policies*. Brill: Leiden – Boston, 13-65.
- Kyriazis, D. 2015. "Why Gypsies and Albanians do not have their own Letters". Greek Attitudes towards neighbouring Languages during the 19th Century". *Slavia Meridionalis* 15, 228-240. Instytut Slawistyki PAN. file:///C:/Users/user/Downloads/189-3959-1-PB%20(1).pdf

- Lindstedt, J. 2012. "When in the Balkans, Do as the Romans Do – Or Why the Present is the Wrong Key to the Past". In Lindstedt J. et Wahlström M. (ed.) *Balkan Encounters – Old and New Identities in South-Eastern Europe, Slavica Helsingiensia* 41, 121, Helsinki 2012.
- Lloshi, Xh. 2012. *Përktimi i V. Meksit dhe redaktimi i G. Gjirokastrit 1819-1927*. Onufri: Tiranë.
- Mackridge, P. 2009. *Language and national identity in Greece, 1766-1976*. Oxford.
- Mazower, M. 2002. Τα Βαλκάνια. Αθήνα: Πατάκης.
- Naçi, D. N. 1901. *Korça dhe pshatrat për qark*. Σόφια.
- Pepo, P., Maslev, S. 1961. «Fletë nga historia e marrëdhënieve miqësore bullgare-shqiptare gjatë shek. XIX». Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, Seria Shkencat Shoqërore, 2, 196-217.
- Pepo, P. 1966. «Një letër e korçarëve e vitit 1845, dërguar Naum Veqilharxhit në Rumani». *Studime Filologjike* 1, 201-208.
- Peypuss, M. χχ. *Shtypshkronja e Voskopojës (1731-1769)*. Tiranë: ShLK.
- Shuteriqi, Dh.S. 1974. "Lufta midis shqipes dhe greqishtes gjer në fillimet e Rilindjes sonë kombëtare". In *Gjurmime letrare*, Tiranë: "Naim Frashëri", 197-217.
- Tellalova, S. 1996. "Etnonimi s deetnonimni znatšenija v bŭlgarskite govori (Mizija, Trakija i Makedonija)". In *Lingvistični studii za Makedonija, Sofija*, Makedonski Nautšen Institut Sofija, 550-589.
- Tsibiridou, F., Palantzas, N. (ed.). 2013. *Myths of the Other in the Balkans: Representations, Social Practices, Performances*. Thessaloniki: University of Macedonia.
- Uçi, A. 2015. *Jani Vreto dhe Rilindja Kombëtare*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë.
- Vreto, J. 1886. *Mirëvetija*. Bukuresht.
- Xholi. 2007. "Naum Veqilharxhi dhe Rilindja Kombëtare Shqiptare". In: *Naum Veqilharxhi – Jeta dhe Vepra e tij*. Prishtinë, ASHAK, 45-50.

Σημειώσεις

1. Το έτος 1873 εκδίδεται στην Κ/πολη η «Καραβίδα, σύγγραμμα περιοδικόν προορισμένον διά τα Ιωάννινα», στο τεύχος Α΄ του οποίου (Δεκέμβριος) φιλοξενούνται δυο «επιστολές» σταλμένες η μία, σ. 10-11, από Μπιθοκούκι («εγκώ είμαι από το Μπιθοκούκι, και το Χρήστο είναι το αδελφό μου...») και η άλλη, σ. 11, από Μέτσοβο («Ντόμου Κυρ Ιωνά τε χαιρετσέσκου...»), τα κείμενα των οποίων παράγουν χιούμορ μιμούμενα τον τρόπο που μιλάνε ελληνικά οι αλβανόφωνοι και βλαχόφωνοι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής Ιωαννίνων.
2. Στη «Βαυλωνία», ανάμεσα στα άλλα «Πρόσωπα του δράματος» συγκαταλέγονται ο Ανατολίτης, ο Πελοπόννησιος, ο Χίος, ο Αλβανός, ο Κύπριος, ο Λογιώτατος, ο Επτανήσιος Αστυνόμος κ.ά. (Βυζάντιος 1990: 4).
3. «Όσο οι γλωσσικές πρακτικές δεν συνδέονταν με τη συνειδητή αποδοχή υπερτοπικής ταυτότητας υπήρχε ευρεία κοινωνική αποδοχή της χρήσης μη μητρικών γλωσσών. Απ' τη στιγμή όμως που κάθε πράξη, συνεπώς και η χρήση μίας από τις πολλές γλώσσες, μπορούσε να ερμηνευθεί και ως επιλογή μίας εθνικής ταυτότητας, η λειτουργική πολυγλωσσία βρέθηκε αντιμετώπιη με την ιδεολογική μονογλωσσία και υποχώρησε σταδιακά» (Στασινοπούλου 2005: 17)
4. Το γεγονός ότι ο κορμός της αλβανικής εθνικής ελίτ πέρασε από τα θρανία της «Ζωσιμαίας» Ιωαννίνων, όπου μελέτησε Όμηρο και Βολταίρο, και στη συνέχεια έθεσε τα θεμέλια του αλβανισμού, είναι αξιοπαρατήρητο. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τους αδερφούς Φράσσαρη (Frashëri), τον Naim, εθνικό ποιητή, τον Sami, ιδεολόγο, τον Abdyl, πολιτικό ηγέτη του Συνδέσμου της Πριζρένης, αλλά και τους Κ. Χριστοφορίδη, συγγραφέα του Λεξικού της Αλβανικής Γλώσσας (Αθήνα, 1904) και Ismail Qemal, ιδρυτή του αλβανικού κράτους. Η βήμα βήμα συνειδητοποίηση ότι πέραν της θρησκευτικής ταυτότητας ανήκαν και σε μια κοινότητα με ιδιαίτερα γλωσσικά και πολιτισμικά γνωρίσματα, υπήρξε μια διαδικασία αναμενόμενη αλλά και δύσκολη, που δεν τη βίωσαν μόνο οι Αλβανοί.

5. Για παράδειγμα, το πρώτο βουλγαρικό αλφαβητάριο εκτυπώνεται το 1824, ενώ το αλβανικό το 1844, η πρώτη βουλγαρική Χρηστοθήθεια το 1837, ενώ η αλβανική το 1886.
6. In the Balkans, the “pre-national(ist) era” is understood to be the period in history that started after the Ottoman conquest and ended with the penetration of nationalism as an ideology and a sentiment and with the beginning of the process of nation- and state-building. Chronologically, the end of the pre-national(ist) era can be situated in the late eighteenth and early nineteenth centuries, depending on which region in the Balkans and which social class is considered. Detrez 2013: 13.
7. «εγεννήθη εις Λάμποβον, κώμην της Αλβανίας, ... και εξεπαιδεύθη εν Ιωαννίνους υπό τον Αθαν. Ψαλίδαν» (Αραβαντινού 1960: 122).
8. Περί δε της Αλβανικής ταύτης, αν την ξέρης, παρακαλώ σε κατά σχολήν (à votre loisir) να με σημειώσης μίαν ή δύο εκατοντάδας λέξεων των συνηθεστέρων με την εξήγησίν των. ... Αι λέξεις τας οποίας ζητώ είναι, πρώτον αι θρησκευτικάί, Θεός, άγγελος κ.τ.λ., έπειτα τινών ζώων κατοικιδίων (des animaux domestiques), τρίτον χορταρίων και δένδρων τινών των πλέον χρησίμων εις ημετέραν τροφήν. (Κοραής 1966: 546). Βλ. και Kyriazis 2015.
9. Βλ. όμως και την περίπτωση Βηλαρά, που έζησε στο πετσί του τη σκληρότητα των Αλβανών, την οποία περιγράφει με εξαιρετική παραστατικότητα στο γνωστό του ποίημα «Αρβανίτης» (Βηλαράς 1995: 322-3). Πάντως, στο έργο του δεν έχουμε εντοπίσει απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς για τα αρβανίτικα, πράγμα που ξεφεύγει από τον συνηθή κανόνα να μεταφέρονται οι ιδιότητες των φορέων μιας γλώσσας στην ίδια τη γλώσσα και αντίστροφα.
10. «όλοι οι κάτοικοι [της είναι] Αλβανοί και άλλην γλώσσαν δεν ηξεύρουν». (Θεσπρωτού & Ψαλίδα 1964: 13).
11. Παραπλήσιες -και καθόλου τυχαίες- είναι και οι εκτιμήσεις του Βούλγαρου λογίου Rayno Poponitch, ο οποίος γράφει στα 1837 την πρώτη βουλγαρική Χρηστοθήθεια και τονίζει ότι “all our noblemen (blagorodni) in the whole of Bulgaria [...] speak and every day read and write Greek and cannot manage without it. Therefore Greek should be introduced in Bulgaria even more, because it is very necessary.” (σύμφωνα με απόδοση του Detrez 2013: 56) παρομοιάζοντας την ελληνική με μια τροφό δίπλα στη μητέρα -για τους Βούλγαρους- σλαβική (Detrez ό.π.).
12. Το χωρίο είναι παρμένο από κφ σχεδίασμα προλόγου της «Αλβανικής Μέλισσας», που βρήκαμε στο Αρχείο του Ε. Μήτκου.
13. Για τη γέννηση και το περιεχόμενο της «Μ. Ιδέας» βλ. Σκοπετέα 1988: 257-71.
14. Θυμίζουμε ότι στα 1872 είχε συνέλθει η εν Κωνσταντινουπόλει Τοπική Σύνοδος κατά του Εθνοφυλετισμού, που καταδίκασε κινήσεις παρόμοιες με εκείνες που οδήγησαν στη βουλγαρική Εξαρχεία. Βλ. Giakoumis 2011: 156.
15. Βλ. περισσότερα στο Κυριαζής 2011 και Kyriazis 2015.
16. Apparently, prior to the second half of the nineteenth century, when the Patriarchate indeed started pursuing to some extent a Greek nationalist policy, there was no major objection to the use of Vlach (Aromanian) and Albanian in church services, although the church authorities certainly did not encourage it. (Detrez 2013: 51).
17. Για το ζήτημα αυτό βλ. περισσότερα στο Giakoumis 2011.
18. What should be the goal of Balkan historiography is to understand the past in its own terms, to see the relative nature of national identities and boundaries, and to recognize the positive role that the Romaic community and the Greek language had in the pre-national and proto-national Balkans. (Lindstedt 2012: 121).
19. Ιδού τι γράφει ο ίδιος 12 χρόνια αργότερα: «Και διά τι, όσον ημείς οι Σκυπετάροι σεβόμεθα και αγαπώμεν και κηδόμεθα και θυσιαζόμεθα διά το έθνος των Ελλήνων και την Ελληνικήν γλώσσαν πράγματι, πολλοστών και και αυτοί να μη εύχωνται μόνον, ίνα ημείς γράφωμεν και την γλώσσαν ημών και απορρίψωμεν την βαρβαρότητα;» (Βρέτου 1878: 97).
20. Σε πρόσφατη έκδοση (Uçi 2015: 280) αποσιωπάται το γεγονός ότι ο Jani Vreto συνέταξε την πρώτη αλβανική Χρηστοθήθεια (Mirëvetija) διασκευάζοντας, όπως γράφει ο ίδιος (Vreto 1886: 20), το κείμενο της ελληνικής μετάφρασης ενός έργου του ιταλού Φραγκίσκου Σοαβίου.

21. Απόρροια παγιωμένων πλέον γλωσσικών συμβολισμών είναι και το γεγονός ότι, σήμερα, στο Μουσείο Παιδείας της Κοριτσάς δεν γίνεται καμία αναφορά στην ακμάζουσα ελληνόγλωσσα παιδεία της πόλης αυτής κατά τον 19^ο αιώνα, και το ότι, πλέον, οι απαρχές της ξενόγλωσσης εκπαίδευσής της σχετίζονται μόνιμα με το γαλλικό λύκειο που λειτούργησε εκεί τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Πάντως, η δημοτική Βιβλιοθήκη και το πανεπιστήμιο της πόλης φέρουν αντίστοιχα τα ονόματα των Thimi Mitko και Fan Noli, δύο προσωπικότητων η συγκρότηση και η πορεία των οποίων οφείλει πολλά στην ελληνική τους παιδεία.